

УДК 342.7

А.Й. Француз
*Герой України, заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»*

К.В. Перепадін
*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет економіки та права «КРОК»*

Загальна характеристика захисту прав дитини, теоретико-правові аспекти

У статті досліджуються теоретико-правові, кримінальні і медичні аспекти даної проблематики.

Ключові слова: захист, права, дитина

А.И. Француз
*Герой Украины, заслуженный юрист Украины,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедры государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»*

К.В. Перепадин
*соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет экономики и права «КРОК»*

Общая характеристика защиты прав ребёнка, теоретико-правовые аспекты

В статье исследуются теоретико-правовые, уголовные и медицинские аспекты данной проблематики.

Ключевые слова: защита, права, ребенок.

A. Frantsuz
*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University*

K. Perepadin
*Graduate Student,
“KROK” University*

General characteristics of the protection of the rights of the child, theoretical and legal aspects

The article deals with the theoretical-legal, criminal and medical aspects of this problem.

Keywords: protection, law, child.

Постановка проблеми

Конституція України, зокрема ст. 51 визначає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Реалізація зазначених положень щодо захисту дитинства здійснюється в тому числі й за допомогою кримінально-правових і медично-правових норм. Адже кримінально-правова і медично-правова охорона дитинства від суспільно-небезпечних посягань є необхідною складовою державного захисту дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми кримінально-правового захисту дитинства, теоретичні і окремі медико-правові аспекти даної проблематики досліджувались у працях О.М. Костенка, Л.М. Кривоченка, Ф.Г. Бурчака, М.О. Колесника, Н.М. Крестовської, О.Д. Коломоєць, В.В. Кузнецова, Л.В. Левицької, О.О. Світличного, Д.В. Рівмана, І.Л. Трунова і інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз чинного законодавства України показує, що законодавство щодо злочинів проти дитинства, їхні окремі медико-правові аспекти не утворює цілісної системи, однак питання дослідження даної проблематики є надзвичайно актуальними. Це обумовлено низкою причин, зокрема відсутністю комплексних системних досліджень кримінально-правового і медичного захисту дитинства, окремими прогалинами у кримінально-правовій і медико-правовій охороні дітей. Так, є наявними проблеми кримінальної відповідальності за здійснені проти дітей злочини, адекватності покарання тощо.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження кримінально-правових і медико-правових аспектів захисту прав дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження

Конституція України визначає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківств-

во охороняються державою (ст. 51), будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ст. 52).

Відповідно до Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 р. дитині законом або іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах, що забезпечують свободу і гідність особи.

При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

До кримінально-правових засобів захисту прав дитини в Україні належать, по-перше, диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання осіб, які не досягли повноліття, по-друге, застосування більш суворих санкцій до осіб, які вчинили злочин проти дитини. Саме ці засоби є об'єктом дослідження у нашій статті; безпосередній предмет дослідження становлять норми Кримінального кодексу України, який був прийнятий і набув чинності у 2001 р. [3].

Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України правовий статус дитини має особа, яка не досягла повноліття. При цьому до досягнення чотирнадцятирічного віку дитину вважають малолітньою, а у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років – неповнолітньою [4].

У Кримінальному кодексі України встановлено: загальний вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, – 16 років (ч. 1 ст. 22), а за злочини, передбачені частиною 2 цієї ж статті – з 14 років [4]. Перелік злочинів, за вчинення яких кримінальній відповідальності підлягають особи віком від 14 років, є вичерпним і містить тільки умисні злочини. Науковці підкреслюють, що «Кримінальний кодекс виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності, починаючи з 14 років, за злочини, вчинені з необережності, тому що відсутність життєвого досвіду і особливості розвитку мислення не дозволяють підліткам передбачити однакові за дорослими

особами заходи перестороги. Разом з тим значно розширений перелік злочинів, відповідальність за вчинення яких може поставати з 14 років (наприклад, за диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників тощо)» [5, с. 5].

Загальна частина Кримінального кодексу містить низку норм, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх:

- вчинення злочину неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує кримінальне покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66);

- до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років, не застосовується довічного позбавлення волі (ч. 2 ст. 64) [3].

Привілейоване становище неповнолітньої особи, яка вчинила злочин, закріплює розділ XV Кримінального кодексу України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Норми цього розділу:

- 1) встановлюють більш широкі, ніж щодо повнолітніх, умови звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема із застосуванням примусових заходів виховного характеру;

- 2) містять обмеження щодо суворості видів і розмірів кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру;

- 3) передбачають більш м'які вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання;

- 4) регламентують вимоги щодо погашення і зняття судимості неповнолітніх [6, с. 223].

Слід відзначити, що норми кримінального закону про примусові заходи виховного характеру суттєво оновлені. Так, у ч. 1 ст. 97 встановлено умови звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, у ч. 1 ст. 105 – умови звільнення від покарання із застосуванням таких заходів. Система цих заходів, передбачена ч. 2 ст. 105, є альтернативою кримінальній відповідальності і покаранню неповнолітнього, однак вони так само встановлюють певні обмеження для особи, щодо якої застосовуються [3].

Зміст кожного з примусових заходів полягає, зокрема, в такому:

1. Застереження передбачає офіційний (від імені суду) осуд поведінки неповнолітнього і попередження про неприпустимість вчинення протиправних діянь у майбутньому.

2. Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього означає судову заборону відвідувати певні громадські місця; залишати своє житло в певні години, вчиняти певні діяння тощо; крім того, суд може зобов'язати неповнолітнього розпочати чи продовжити загальноосвітнє чи професійне навчання, роботу та ін.

3. Передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання можлива, якщо ці особи чи колектив здатні справити позитивний вплив на засудженого і мають можливість для здійснення відповідних заходів, а неповнолітній при цьому зобов'язується сприймати виховний вплив і заходи нагляду, які до нього застосовуватимуться.

4. Покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків може бути застосоване, якщо злочином заподіяна майнова шкода, а неповнолітній є власником майна, за рахунок якого він погоджується відшкодувати збитки, розуміючи, що це є умовою його звільнення від покарання.

5. Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років, є найбільш суворим примусовим заходом виховного характеру. Такими спеціальними установами є загальноосвітні школи соціальної реабілітації (для неповнолітніх віком від 11 до 14 років) та професійні училища соціальної реабілітації (для неповнолітніх віком від 14 до 18 років). Термін перебування у спеціальній навчально-виховній установі, який визначається судом, має бути достатнім для виправлення,

але не повинен перевищувати трьох років. Неповнолітній, який довів своє виправлення, може бути достроково звільнений з навчально-виховної установи судом за клопотанням її адміністрації [8, с. 218].

За ст. 97 КК України звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру допускається із дотриманням комплексу умов, серед яких неповноліття особи, що вперше вчинила злочин невеликої тяжкості. Оскільки серед злочинів, за які кримінальна відповідальність настає з 14-річного віку, тільки хуліганство (ч. 1 ст. 296) належить до злочинів невеликої тяжкості, то цей вид звільнення стосується переважно осіб, які досягли 16-річного віку [3].

Закон надає суду можливість застосування до неповнолітнього кількох примусових заходів виховного характеру одночасно, якщо вони за своїм змістом не виключають один одного. Тому слушною є думка О. Проця про обов'язкове застосування застереження, разом з іншими, більш суворими заходами. Застосування примусових заходів виховного характеру не повинно породжувати у неповнолітнього, який вчинив злочин, ілюзію безкарності. Важливо, щоб неповнолітній усвідомлював: ухилення його від зазначених заходів матиме своїм наслідком їхнє скасування і притягнення до кримінальної відповідальності [8, с. 212-218].

Як зазначалося, при обмеженні мінімального віку кримінальної відповідальності законодавець виходив із того, що з досягненням 14-річного віку особа повною мірою здатна розуміти й оцінювати свої вчинки і сприймати застосовувані до неї заходи. В. Мороз однак вважає, що «вже відносно малолітніх 11-13 років можна говорити про можливість усвідомлення ними шкоди деяких насильницьких злочинів, зокрема умисного вбивства, зґвалтування, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Ідеться не про складні для розуміння вчинки, а про норми, які відомі їм ще з дитинства і пов'язані з повсякденним життям, найпростішими відносинами між людьми» [9, с. 74]. Тобто до особи, яка не

досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, і вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу, суд також може застосувати примусові заходи виховного характеру (ч. 2 ст. 97). Це стосується осіб, яким виповнилося 11 років, і які за своїм розумовим розвитком здатні усвідомлювати свої дії та керувати ними. Зауважимо, що застосування примусових заходів виховного характеру до таких дітей є єдиним і остаточним заходом.

Як уже було зазначено вище, Кримінальний кодекс України в цілому забезпечує захист прав і законних інтересів дитини від злочинних посягань. Так, «в Особливій частині Кримінального кодексу є значна кількість норм про злочини, потерпілими від яких можуть бути лише неповнолітні (чи окремі їхні категорії), або ж караність яких посилюється при вчиненні їх щодо неповнолітніх» [7, с. 222].

Низка статей КК України, де потерпілим може бути будь-яка особа, передбачає підвищену відповідальність (більш суворий вид чи розмір покарання), якщо злочини вчинені проти новонароджених дітей, малолітніх, неповнолітніх осіб або із залученням малолітнього чи неповнолітнього. Зокрема:

- умисне вбивство (ч. 2 ст. 115);
- зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 3 ст. 130);
- зараження венеричною хворобою (ч. 2 ст. 133);
- залишення в небезпеці (ч. 2 ст. 135);
- ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ч. 2 ст. 136);
- насильницьке донорство (ч. 2 ст. 144);
- захоплення заручників (ч. 2 ст. 147);
- торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ч. 2 і ч. 3 ст. 149);
- зґвалтування (ч. 3 і ч. 4 ст. 152);
- насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч. 2 і ч. 3 ст. 153);
- сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ч. 3 і ч. 4 ст. 303);

- незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 314);

- схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315);

- організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 317) тощо [10, с. 53-54].

Поряд із такою увагою законодавця до злочинів проти інтересів дітей тим не менше у законі є деякі недоліки. Так, окремі статті чинного КК України не передбачають посиленого захисту малолітніх чи неповнолітніх від злочинних посягань. Наприклад, ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування» не містять в якості кваліфікуючої ознаки вчинення цих злочинів щодо неповнолітнього чи малолітнього [3].

Висновки

Звісно, проблеми кримінально-правового захисту дитинства, теоретичні і окремі медико-правові аспекти даної проблематики в цілому є надзвичайно важливими.

Наявність у КК України такої обтяжуючої обставини, як «вчинення злочину щодо малолітнього» – п. 6 ч. 1 ст. 67 [3] не вирі-

шує вказаної проблеми, і це впливає на вибір судом виду та міри покарання (обтяжує його) лише в межах існуючої санкції статті, але не посилює відповідальності власне за посягання на специфічний об'єкт – життя, здоров'я та інші інтереси дітей.

Також слід звернути увагу на те, що у змісті деяких статей кримінального закону закладений обмежений захист інтересів дітей через термінологічні особливості чинного законодавства, зокрема йдеться про відмінність категорій «малолітніх» та «неповнолітніх». Так, уже вищезгаданий п. 6 ч. 1 ст. 67, що передбачає в якості обтяжуючої покарання обставини «вчинення злочину щодо малолітнього», таким формулюванням залишає поза увагою неповнолітніх віком від 14 до 18 років. Однак вони відповідно до законодавства теж мають статус дітей і злочини проти них також несуть підвищену небезпеку, завдають шкоди їхньому фізичному та психічному розвитку, і відповідно до міжнародних та національних документів такі особи також мають право на посилений захист.

Тож внесення необхідних коректив до КК України з приводу вищевказаних проблем може надати можливість більш ефективно захищати дітей від злочинних посягань, посилити превентивну роль кримінального закону, а також сприяти виконанню Україною її міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини, які передбачають охорону і захист всіх осіб, які не досягли повноліття.

Література

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Голос України від 10.12.2008 р. № 236. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Декларація прав дитини від 20.11.1959 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
5. Тацій В. Новий кримінальний кодекс України / Тацій В.Я., Сташис В.В. // Право України. – 2001. – №7. – С. 3-9.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка, К.: Каннон; А.С.К. – 2003. – 1104 с.
7. Мороз В. Про юридичну оцінку суспільно-небезпечних вчинків скоєних підлітками віком від 11 до 14 років. / Мороз В. // Право України. – 1999. – № 9 – С. 72-75.
8. Проць О.Є. Захист прав дитини Кримінально-правовим засобом. Вісник Львівського унів. Серія юридична 2008. – № 7. – С. 212-218.